

Vytautas RIMŠA

LEKŠINĖS GUDŲ LIETUVYBĖS

K.Būga, išnagrinėjęs Gudijos vietovardžius, padarė išvadą, kad dabartinėje Gudijoje prieš dregovičių ir krivičių atėjimą gyveno baltai¹. Knygoje "Aukštutinės Padneprės lingvistinė analizė" V.Toporovas ir O.Trubačiovas taip pat padarė išvadą, kad nuo seniausių laikų baltai buvo pagrindinis Aukštutinės Padneprės etninis komponentas². V.Sedovas teigia, kad dauguma Dnepro ir Dauguvos aukštupių gyventojų — nutautinti baltai, o ne atvykusių slavų palikuonys³. Valdajaus — Aukštutinės Padneprės antropologinis kompleksas, kuriam priklauso rytų lietuviai, gudai ir Aukštutinės Padneprės rusai, iš esmės sutampa su Pabaltijo kompleksu, lokalizuojamu rytiniame Baltijos jūros pakraštyje, t.y. Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir senovės prūsų žemėje. V.Sedovo teigimu, gūdų etnografiniame plote aptikta daugiau kaip 1000 baltiškos kilmės vandenvardžių. Senovės rusų rašto paminkluose dauguma gūdų upėvardžių yra baltiškos kilmės. Rasta keli tūkstančiai baltiškos kilmės gūdų asmenvardžių. Gūdų kalboje nemaža fonetikos, morfologijos, sintaksės ypatybių, nebūdingų kitoms slavų kalboms, bet turimų baltų kalbose.

Be to, yra daug gūdų ir baltų tautotyros, archeologijos ir kitokių bendrybių. Sedovas taip apibrėžė gūdų tautybės susidarymo priežastį: "vienalytis baltų substratas visoje gūdų teritorijoje"⁴. Taigi patvirtinama nuomonė, kad gudai iš esmės yra suslavinti baltai. Ypač daug baltybių randama ir dar turi būti rasta šiaurės vakarų Gudijoje (daugiausia Gardino ir Minsko srityse), kur baltai buvo suslavinti neseniai. Šiose srityse aptinkamos baltybės dažniausiai laikomos neabejotinomis lietuvybėmis. Daugelis kalbininkų, ypač tiriančių bendrinius baltiškos kilmės gūdų žodžius, visiškai pagrįstai lietuvybėmis laiko iš esmės visas gūdų baltybes. Mat daugelis gūdų baltybių turi tokias ypatybes, kurios iš žinomų baltų kalbų būdingos tik lietuvių kalbai, pavyzdžiui, turi garsus š, ž, kuriuos kitose baltų kalbose atitinka s, z ir pan. Tokių lietuviško tipo baltybių nemaža netgi Pamaskvėje, yra Pavolgio kalbose ir kitur. Taigi galima manyti, kad plačioje rytinių baltų teritorijoje anksčiau gyveno lietuviai.

¹ Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958-1961. T. 1. P. 526; T. 3. P. 499, 729-730.

² Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962, С. 232.

³ Седов В. В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвижья. М., 1970. С. 5.

⁴ Ten pat. P. 192.

Istorikas K. Jablonskis nustatė apie tris šimtus seniausių lietuvių, aptiktų gudų rašto kalboje, vartotoje Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje⁵. Gausu baltiškos arba lietuviškos kilmės bendrinių žodžių ir dabartinėje gudų kalboje. Vertingi ir G. Cychūno, E. Grinaveckienės, M. Grynblato, J. Karskio, J. Laučiūtės, V. Martynovo, A. Nepokupno, J. Otkupščikovo, V. Sedovo, V. Toporovo, V. Urbučio, A. Vanago, A. Veržbovskio, A. Vidugirio bei kitų mokslininkų baltiškos kilmės gudų bendrinių žodžių tyrimai. J. Laučiūtė nurodo apie 1000 baltiškos kilmės gudų žodžių lizdų⁶.

Šiame straipsnyje aptariamos tik kai kurios bendrinės gudų kalbos leksinės lietuviškos, patekusios į "Gudų-rusų žodyną"⁷. Gudų (g.) *бoула-ла* "žioplys, mulkis", plg. tarmių *боў-ла-і-ла* "smaigas, kuriuo varomos žuvys į tinklą" (: lie. *bal-d-as* "tokia lazda ar smaigas žuvims baidyti", *bál-d-yti* "belsti, trankyti", *bél-s-ti*; plg. dar *bal-d-uonis* "kas baldosi, naktibalda" ir kt.; lietuviškos kilmės ir gudų priesaga *-ila*, plg. lie. *-ila*; g. *брѣзз-ауь* "braškėti, traškėti", plg. lie. *bražg-inti* "braškinti, traškinti", *брѣзг-inti* "t.p." ir kt.; g. *бразд-ауь*, plg. lie. *brazd-ėti* ir kt.; g. *брынд-ауь* "braidyti, šlepsėti" (: lie. *breind-a*, *bris-ti*); g. *брыс-уі* (lie. *bris-ti*); g. *брын-яуь* (lie. *brin-k-ti*); g. *бур-л-іуь* "kunkuliuoti", plg. lie. *bur-l-yti* "burbuliuoti, įkišus snukį; purlyti, turlyti", *bur-l-ióti* "valgyti laistant, tepti, murzinti", *bur-l-ūs* "kuris lengvai teršiasi", *bur-l-iuñgė* "1. skystas purvas; 2. prasta sriuba", *bur-l-èkt* (kritimui į vandenį žymėti), *bur-l-énti* "burlenti, mekenti", *bur-l-ỹs* "kas burlena (ppr. apie aviną)" ir kt.; g. *варв-оль, ворв-ань* (: lie. *várv-al-is*, *várv-el-is* "lydyti banginio ar ruonio taukai", *varv-ėti*, plg. *vařv-al-as*, *varv-én-ti*, *vařv-in-ti*, *vařv-as* "lašas" ir kt.); g. *виц-ін-а* (: lie. *vy-t-in-ė* "vytis, rykštė", *vy-t-is* "t.p.", *vý-t-i* "sukant gaminti (virvę)"; g. *грѣбл-іуь* "neapvažus, graikštus; pasipūtėliškas" (: lie. *grebl-ỹs* "greblas žmogus; šveplys", *grebl-uoti* "greblai kalbėti, švepluoti", *grėb-ti* "griebti": *grėb-ti*; dėl g. žodžio reikšmės plg. *grėbl-ióti* "negražiai grabalioti; nenoromis grėbti; grėbstyti"); g. *грѣбл-я* (: lie. *grėbl-ius* "supiltas kelias per raistą; pylimas", *grėb-ti*), g. *грѣб-уі* (: lie. *grėb-ti*), *аб-грѣб-уі* (: lie. *ap-grėb-ti*, *ap-grėb-styti*); g. *гѹг-ель* "riestainis" (: lie. *gūg-ti* "linkti", plg. *gug-ėlis* "1. susukti plaukai ant kaklo; 2. kepurės snapas" ir kt.); g. *жвѣ-к-ауь* "čepsėti", plg. lie. *žvan-g-s-ėti*, *žvan-g-ėti*, *žvén-g-ti*); g. *жул-а* "baisybė, klaikybė" (lie. *žud-yti*); g. *за-дрѹн-а* "murzius, nevala", *за-дрѹн-ауь* "nuvalkioti, nudėvėti" (: lie. *drib-ti* "glebti, tižti, smukti", plg. *drib-s-à* "apsileidėlis, tinginys", *drib-k-us* "kas sudribęs, drimba; apsileidėlis" ir kt.); g. *за-каѹк-ауь* (: lie. *kaūk-ti*, plg. *už-kaūk-ti*); g. *какл-юш-ка* "neriamasis virbalas" (: lie. *kākl-as*, plg. *kākl-is* "prietaisas sunkumams, kroviniams kiloti", *kakl-iūk-as* ir kt.); g. *кал-д-убѣуь* "šlubčioti" (: lie. *kul-d-uoti*, plg. *Ei tu, šlubi, kur kuldúoji?!*; *kul-d-ũnkšt* "buldu, baldus", *kũl-ti*); g. *кал-ѣуь* "šalti", plg. la. *at-kal-a* "lijundra, apšalas", *ap-kal-a* "t. p.", lie. *kal-énti* (sušalus dantimis); g. *кѣуь-*

⁵ Jablonskis K. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. K., 1941. D. 1.

⁶ Лауцонте Ю. А. Словарь балтизмов в славянских языках. Л., 1982.

⁷ Беларуская-рускі слоўнік (под ред. К. К. Крапівы). М., 1962.

з-аць "tepti, teršti, murzinti", plg. lie. *kiau-ž-alaĩ* "puvėsiai, šlamštas", *kiau-ž-óti* "1. darytis išgaubtam; 2. akyti, darytis puriam, trupiam", *kiaũ-z-eris* "žioplys, neišmanėlis", *kiau-z-is* "pagalys, buožė", *kiau-l-ioti* "bjauroti, teršti" ir kt.; g. *кiж-л-дũ* "apsnūdėlis", plg. lie. *kėž-l-ỹs* "1. neūžauga, kežas; 2. ištiža, vėpla", *kėž-l-óti* "kėž-linti", *kiž-as* "žmogus, kuris pyksta dėl niekų" ir kt.; g. *кiл-з-дць* "(i)žaboti, kamanoti", plg. lie. *įsi-kil-p-auti*; g. *киш-зць* "knibždėti, kuždėti, kušėti", plg. lie. *kuš-ėti*, *kiš-ti*, *kiš-inỹs* "kas kimšte prikimšta" ir kt.; g. *клик-ун* (: lie. *klyk-ũn-as* "rėksnys", *klỹk-ti*); g. *кльз-аць* "šlubčioti", plg. lie. *klig-žti* "klibti", *klig-ždėti* "1. nesilaikyti pritvirtinimo vietoje, klibėti (ppr. apie peilį); 2. netvirtai eiti" ir kt.; g. *кльн-аць* (: lie. *klyp-úoti*, *klỹp-ti*); g. *кльш-а-нóз* (: lie. *kliš-a-kõjis*, antrasis gudų žodžio dėmuo išverstas; *kliš-as*); g. *крь-ш-ня* (: lie. *krũ-s-n-is* "akmenų krūva", plg. šio lie. žodžio reikšmę "ko nors sudėta, suversta krūva"; *krũ-š-à* "1. krūva, daugybė, 2. susigrūdimas, kamšatis"; *kráu-ti*, plg. *krũ-v-à* ir kt.).

Dauguma gudų lietuvių laikytina substratinėmis. Visos čia pateiktos lietuviybės jau yra tapusios gudų literatūrinės kalbos nuosavybe.

ЛИТУАНИЗМЫ В БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье приводятся несколько литуанизмов в современном белорусском литературном языке. Делается вывод, что большинство из них в белорусском языке являются субстратными.

LITUANISMEN DER BELORUSSISCHEN SPRACHE

Zusammenfassung

Im Artikel werden einige Lituanismen vorgelegt, die in der gegenwärtigen belorussischen Literatursprache gebraucht sind. Es wird Schlußfolgerung gezogen, daß viele Lituanismen in der belorussischen Sprache substratischer Herkunft sind.